

Особливості диференційованого підходу до навчального процесу в закладах освіти духовного відомства (кінець XIX ст. – до 1917 р.)

Людмила БОНДАР,

кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України

У нових соціально-економічних умовах розвитку України постає необхідність кардинального реформування сфери освіти, зокрема оновлення діяльності загальноосвітніх навчальних закладів. З огляду на це, проблема диференціації навчання набуває особливої актуальності, потребує розгляду в різних аспектах.

Зазначимо, що диференціація навчання зародилась у вітчизняному шкільництві у двох формах, які прийнято називати внутрішньою та зовнішньою диференціацією. Наприкінці XIX – на початку XX ст. ознаками зовнішньої диференціації було функціонування навчальних закладів різних типів (державних однокласних, двокласних, багатокласних, церковнопарафіяльних, земських тощо), гендерний поділ (жіночі та чоловічі навчальні заклади), врахування релігійної належності (світські та конфесійні школи). Зміст навчальних планів і програм для закладів початкової освіти різних типів відображав тенденції диференціації навчання в початковій школі.

Розглянемо особливості здійснення диференційованого підходу до навчання в закладах освіти духовного відомства, зокрема в церковнопарафіяльних школах. Історія питання церковнопарафіяльних шкіл починається з 50-х років XIX ст. У «Педагогічній енциклопедії» (1966 р., т. 3) та «Українській радянській енциклопедії» (1985 р., т. 12) зазначається, що церковнопарафіяльні школи – це початкові школи в дореволюційній Росії, які перебували у віданні парафії. Школи при церквах почали з'являтися в XI ст. і в певний період відіграли велику роль у поширенні грамотності. На початку 80-х років XIX ст. в урядових колах виникла думка замінити діючу початкову школу церковною школою старовинного типу. З 1884 р. вона отримала назву церковнопарафіяльної і була проголошена основним типом народної початкової школи. Церковнопарафіяльними школами завідували священники, призначені єпархіальною училищною радою. Учителі цих шкіл перебували під наглядом духовного відомства.

Функціонували церковні школи таких типів: школи грамоти, однокласні (2–3 роки навчання) і двокласні (4–5 років). Релігійне виховання, вивчення Закону Божого, розучування молитов тощо було обов'язковим для усіх цих шкіл.

Велику роль у розвитку церковнопарафіяльних шкіл відіграв обер-прокурор Св. Синоду К.П. Побєдоносцев (1827–1907). У 1881 р. на засіданні Кабінету міністрів він проголосив: «...церковнопарафіяльні школи за умовами існуючого в них навчання та поглядів дають набагато більше гарантій для правильного і позитивного навчання, ніж інші види народних шкіл» [15, с. 68]. К.П. Побєдоносцев переконував царський уряд у тому, що лише духовенство може виховати народ у дусі покірливості самодержавству. В Положенні про початкові народні училища від 25 травня 1874 р. зазначалося, що духовенство є найбільш компетентним; авторитет священника на селі є високим; церковнопарафіяльна школа спирається на релігійність простого народу і є ближчою до селян; обов'язки викладання в дусі православної релігії покладалися на єпархіальних архієреїв в межах їхніх єпархій та відповідно до їхніх парафій.

У 1880 р. у віданні Синоду перебувало 4348 церковних шкіл [9, с. 169]. Надалі, упродовж 1884–1889 років, кількість церковнопарафіяльних шкіл збільшилася з 5517 до 17715 [15, с. 100]. Причому до 1892 р. це відбувалося за рахунок місцевих коштів, пізніше – завдяки приєднанню до них шкіл грамоти (1891), які поступово перетворювалися в церковнопарафіяльні. У тих селищах, де функціонували церковнопарафіяльні школи, заборонялося відкривати земські школи.

13 червня 1884 р. було затверджено Правила про церковнопарафіяльні школи, за якими термін навчання встановлювався дворічним, тоді як у земських школах уже з 60-х років він був трирічним. Лише на кінець 90-х років, коли земські школи перейшли до чотирирічного курсу, термін навчання в церковнопарафіяльних школах було продовжено до трьох років [8, с. 253–254].

Із затвердженням Правил Синод отримав перші кошти на церковнопарафіяльні школи в сумі 55 тис. крб. У 1887 р. асигнування збільшилося до 175 тис. крб. Надалі воно продовжувало зростати: в 1894 р. становило 525500 крб; у 1895 р. – 875500 крб; у 1896 р. – 8454645 крб; у 1897 р. – 4954645 крб; у

1905 р. – 10091916 крб. Варто зазначити, що поряд із зростанням кредиту на церковні школи кредит на міністерські школи залишався на тому самому рівні; у 1896 р. міністерство отримало на свої школи в 2,5 раза менше коштів, ніж Синод. Отже, з 1884 р., крім міністерських і земських шкіл, стали розвиватися як особливий тип початкових шкіл церковнопарафіяльні [9, с. 169].

В основних параграфах Правил про церковнопарафіяльні школи пояснюється, що мета цих шкіл – «утверджувати в народі православну віру і християнську мораль та повідомляти початкові корисні знання» (§1). В однокласних дворічних школах викладались: 1) Закон Божий (вивчення молитов, священна історія та пояснення богослужіння, короткий катехізис); 2) церковний спів; 3) читання церковного та цивільного друку і письмо; 4) початкові арифметичні відомості. У двокласних школах, окрім цього, викладались «відомості з історії церкви й вітчизни» (§5).

Навчальний день церковнопарафіяльної школи розпочинався читанням ранкових молитов за особливим ритуалом, причому воно перемежовувалося співом, читанням Євангелія тощо. У вихідні та святкові дні учні мали бути присутніми при богослужінні, співати в церковному хорі та виконувати церковну обрядність – поститися, сповідатися, причащатися [там само, с. 170–171].

Освітня діяльність православних шкіл регламентувалась указами та положеннями Св. Синоду: Програмою навчальних предметів для церковнопарафіяльних шкіл (1886), Правилами про повітові відділення єпархіальних училищних рад (1888), Правилами про школи грамоти (1891), Положенням про керівництво церковнопарафіяльними школами і школами грамоти відомства православного віросповідання (1896).

У правилах і програмах церковнопарафіяльних шкіл вимагалось, щоб «школа не тільки вчила своїх учнів, але водночас і обов'язково виховувала б їх так, щоб згодом вони стали справжніми синами православної Церкви, добрими членами сім'ї та рідної держави, чого раніше початкова народна школа на практиці не прагнула досягати. Навчання і виховання в церковнопарафіяльних школах ідуть рука в руку» [1, с. 70]. Завдяки цим правилам і програмам у більшості початкових шкіл різних відомств повідомлявся не лише навчальний матеріал, а й матеріал виховного характеру, виховання здійснювалося відповідно до «мети людського життя». Школа виховувала своїх учнів через навчання, яке й було головним виховним засобом. Найбільш поширеними формами виховної роботи були повчання, приклад самого вчителя, похвала, відхилення, нагляд.

Аналіз архівних матеріалів свідчить, що, дбаючи про організацію шкільної справи на Волині, архієпископ Волинський і Житомирський Палладій організував передачу шкіл духовенству. У зв'язку з цим кількість церковнопарафіяльних шкіл у 1885–1886 роках у повітах Волинської губернії значно

збільшилася. Міністр народної освіти граф Д.А. Толстой зазначав: «Я вважаю обов'язком Міністерства всіма засобами заохочувати духовенство в питаннях шкільної освіти» [11, с.557].

У 1887/88 н.р. в Подільській єпархії налічувалося 1006 початкових шкіл, з яких 513 були церковнопарафіяльними, 493 – школами грамоти. Порівняно з попереднім навчальним роком, загальна кількість початкових шкіл збільшилася на 47, причому шкіл грамоти – на 58, а число церковнопарафіяльних зменшилося на 11. Деякі церковнопарафіяльні школи перетворилися у школи грамоти. У звітному році в усіх церковнопарафіяльних школах навчалось 30793 особи (28795 хлопчиків і 1998 дівчаток). Порівняно з 1886/87 н.р., хлопчиків стало на 3143 більше, дівчаток – на 297. Серед учнів були римокатолики (хлопчиків – 516, дівчаток – 33). У школах переважно навчалися діти селян, але були й діти міщан, дворян, представників духовного та інших станів [6, с. 50].

На той час функціонувало 475 спеціальних приміщень для шкіл. Із них найманих у селянських хатах – 240, у будинках для причтів – 163, у сільських розправах – 60, у церковних сторожках – 3 і в будинках, відданих безплатно приватними особами, – 9. Порівняно з попереднім роком, у 1887/88 н.р. особливо облаштованих шкільних приміщень налічувалося на 61 більше; найманих – на 36; приміщень, виділених приватними особами, добродійцями, – більше на 5. Приміщення були як з квартирами для вчителів, так і без квартир [там само].

Кількість законовчителів у Подільській єпархії в 1887/88 н.р. становила 901 особу; учителів було 929, а вчительок – 90. Серед них: священників – 21; дияконів – 17; псаломщиків – 293; вихідців із родин священно- і церковнослужителів: чоловічої статі – 198, жіночої – 66; селян чоловічої статі – 279. Учителів, які закінчили курс духовної семінарії, було 46; тих, які навчалися, але не закінчили семінарії, – 45; тих, які навчалися в чоловічих церковних училищах, – 140, які закінчили навчання в жіночих училищах, – 8; домашню освіту мали 382 чоловіки і 5 жінок. Порівняно з попереднім навчальним роком (1886/87), склад учителів змінився: зменшилася кількість викладачів із священників – на 29, із дияконів – на 2, із псаломщиків – на 130; з тих, хто закінчив духовну семінарію, – на 56, духовні училища, – на 23. Водночас збільшилася кількість учителів та вчительок з домашньою освітою – на 200 [7, с. 51].

У кореспонденції з Липовецького повіту Київської губернії (1887) зазначалося, що кращою школою в цьому окрузі «вважається однокласна церковнопарафіяльна школа при Воскресенській церкві м. Ільїнця. Власне приміщення її цілком зручне, з квартирою для вчителя та окремою садибою... Школа ця має два відділення: в першому – підготовчому, поділеному на групи, працює більше вчитель, у другому, в якому з успіхом проходять курс однокласної школи, з рідкісною любов'ю та

педагогічним досвідом працює сам законовчитель. Серед тих, хто закінчив школу, переходять майже всі до другого класу місцевого двокласного училища Міністерства народної освіти» [10, с. 69–70].

Після затвердження Училищної ради при Св. Синоді (січень, 1885) нею були схвалені такі книжки для використання в церковнопарафіяльних школах (1885–1887): прот. П.Смирнова «Наставлення в Закон Божий»; прот. Савича «Первоначальные уроки християнського учення для народу» (учебное пособие); Свящ. Базелевського «Уроки по Закону Божію» (пособіє для законоучителя); Куліна «Слов'яно-русская азбука» та «Пояснення к слов'яно-русской азбуке»; Д.Тихомирова «Начатки грамматики. Руководство для начальных училищ и других элементарных школ»; Гербача «Уроки чистописания», «Русскія прописи» та «Русская скоропись».

Книги для навчання – церковні і спеціально видані Св. Синодом – становили матеріальну базу школи. Закон Божий, церковнослов'янська мова та церковний спів – головні предмети, що в ній вивчались; читання, письмо російської та лічба – це ті знання, які вона мала давати. Наголошувалося, що школа повинна «більше виховувати, ніж навчати, більше повідомляти навичок, ніж знань, більше розвивати релігійне почуття, ніж розум дитини» [15, с. 100].

Елементарний курс Закону Божого для початкових училищ різних найменувань і відомств (1887) був складений за програмою 1881 р. і пристосований до програм для церковнопарафіяльних шкіл протоієреєм Павлом Преображенським. Це четверте виправлене і доповнене видання книги. Третє видання навчального посібника було допущене Училищною радою при Св. Синоді для церковнопарафіяльних шкіл.

Книга для читання мала містити достатню кількість статей повчального та релігійного характеру. Так, учні будь-якої земської чи церковнопарафіяльної школи повинні були навчатися Закону Божого, читання, письма, арифметики, а, за можливістю, і співів. З огляду на тип школи, матеріал для навчання міг бути різним, однак переважно церковно-богослужбового спрямування. Вважалося, що «церковнопарафіяльна школа мала бути училищем релігії і набожного життя, а земська – пристосовувати свою програму до потреб практичного життя, мати на увазі життєву мету та завдання» [18, с. 35].

За програмою церковнопарафіяльних шкіл передбачалося: 1) після букваря переходити до читання найважливіших у церковному богослужінні книг (Часослов, Псалтир, Октоїх, Євангеліє); 2) під час читання цих книг пояснювати їхній зміст і використання у церкві, а також незрозумілі в них слова, вислови, водночас заохочувати дітей до читання та співу в церковному хорі, прислуговування у вітварі. Навчання церковнослов'янської мови здійснювалося з метою безпосередньої участі у церковному богослужінні. Всі засоби навчання мали спрямовуватися на засвоєння прочитаного переважно

серцем і виховання в дитячій душі бажання та навичок до церковного читання й богослужіння [5, с. 15]. Такий підхід до навчання церковнослов'янської мови сприймався неоднозначно.

«Книга для церковно-слов'янського чтення» у двох частинах Д.І. Тихомирова («Руководство для учеников начальных училищ» і «Руководство для преподавателей начальных училищ») – це серйозна праця, що показала незгодженість між змістом навчання в церковнопарафіяльній школі і системою навчання в початковій школі. Перша частина (для учнів) охоплює: повсякденні молитви і ті молитви, що найчастіше застосовуються в церковному богослужінні чи особливо важливі й близькі кожному християнину за своїм змістом і духом. Кожна стаття містить пояснення слів, висловів і переклад російською мовою. У другій частині (для вчителів) надається пояснення тексту та план його змісту. Деякі статті містять історичне пояснення та описи. Автор виступав проти навчання дітей за церковними книгами, а доцільним для школи вважав використання уривків з цих книг, розміщених не відповідно до послідовності проведення богослужіння, а за складністю мови [там само, с. 16–17].

Видання щомісячного журналу «Церковно-приходская школа» як органу загальнопочаткових та церковнопарафіяльних шкіл розпочато при Київській єпархіальній училищній раді в 1887 р. У ньому на запитання «Що є найкращою прикрасою для молоді?» знаходимо відповідь: набожність, допитливість, добропристойність та добрі звичаї, працездатність [20, с. 71–76].

Великого значення в початковій школі надавалося вступним урокам, адже вчитель не міг відразу розпочинати «правильне систематичне навчання». Він мав заздалегідь підготувати дітей до шкільних занять, «полегшити для них перехід від попереднього правильного їхнього життя в сім'ї до нового укладу, певного способу життя в школі» [24, с. 9]. Вступні уроки відбувалися у формі живих бесід учителя з учнями. Дозволялося використовувати усні розповіді, супроводжуючи їх розмовою з дітьми; письмові вправи, що сприяли б розвитку твердості руки та всіх необхідних для письма навичок (креслення по квадратній сітці та креслення від руки). Будь-якій справі мала передувати молитва, привчання до якої та релігійно-моральне виховання покладалися на вчителя.

Перед навчанням азбуки проводилися вступні уроки разом з підготовчими вправами до навчання грамоти та письма. Метою вступних уроків для дітей, які вперше прийшли до школи, було ознайомлення їх з класною обстановкою і навчальним приладдям (профільною дошкою, грифелем, крейдою, класною дошкою тощо). Вступні заняття давали змогу вчителю підготувати дітей до правильного та послідовного вивчення азбуки й письма.

Із затвердженими Правилами про церковнопарафіяльні школи надійшло розпорядження Св. Синоду про відкриття зразкових початкових шкіл при

духовних семінаріях, що мало на меті практичну підготовку в педагогічній справі кандидатів до священства як майбутніх діячів народної освіти.

Кількість випускників церковнопарафіяльних шкіл Київської єпархії, які мали складати в 1887 р. іспит на отримання пільгових за військовою повинністю свідоцтв, розподілилася так: Канівський повіт – 86 вихованців; м. Київ і Київський повіт – 66; Звенигородський – 63; Чигиринський – 53; Бердичівський – 48; Черкаський – 45; Липовецький – 37; Васильківський – 35; Сквирський – 19; Уманський – 19; Радомишльський – 5; Таращанський – 3.

До іспитів було допущено 537 вихованців; серед них задовільно склали іспити 478, не з'явився 1 і 6 не досягли встановленого для отримання свідоцтва віку [29, с. 3–6].

Для покращання освітньої справи в церковнопарафіяльній школі Подільська єпархіальна училищна рада постановила прийняти такі правила: вчителі церковнопарафіяльних шкіл і шкіл грамоти зобов'язані перебувати на посаді не менш як два роки. Ті, хто не виконуватиме цієї вимоги, не допускаться на псаломницькі місця [6, с. 53].

Отже, в кінці XIX ст. церковнопарафіяльні школи інтенсивно розвивалися й поширювалися, і на початок XX ст. становили близько 46,5% від загальної кількості усіх початкових шкіл. У 1900 р. в Київській, Волинській, Подільській та Бессарабській губерніях, де ще не було земств, цей показник склав понад 80% [12, с. 151]. Розвиток таких шкіл спричинив прийняття у 1902 р. Положення про церковні школи відомства православного віросповідання, яке регламентувало їхню роботу й завдання. У церковнопарафіяльних школах, згідно з цим Положенням, вивчалися такі предмети: Закон Божий (молитви, священна історія, пояснення богослужіння та короткий катехізис), церковний спів, церковнослов'янська грамота, російська мова, письмо, початкова арифметика, рукоділля (для дівчат). У двокласних школах, окрім цього, викладалися: коротка церковна і вітчизняна історія, географія у зв'язку з короткими відомостями про явища природи, креслення і, за можливістю, малювання. До церковнопарафіяльних шкіл приймали дітей з 8 років. З дозволу єпархіальної училищної ради додатково в позаурочний час могли проводитися заняття в межах навчального курсу, а також уроки для дорослих, народні читання і співбесіди та курси для навчання церковного співу та ремесел [21, с. 368].

Наводимо навчальний план однокласної і двокласної церковнопарафіяльної школи (див. табл. 1) [там само, с. 1070].

Звіти про стан церковнопарафіяльних шкіл у різних єпархіях свідчать про те, що церковношкільна освіта набувала популярності серед народу, міцніла в духовному та матеріальному плані. Так, у звіті Херсонської єпархії (1903) зазначається, що кількість учителів церковнопарафіяльних шкіл, які закінчили середній і вищий навчальні заклади і

Таблиця 1

Навчальний план однокласної і двокласної церковнопарафіяльної школи

Навчальні предмети	Рік навчання				
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й
	Кількість уроків на тиждень				
1. Закон Божий	6	6	6	5	5
2. Церковний спів	2	2	2	2	3
3. Церковнослов'янська грамота	3	4	4	3	3
4. Російська мова	6	6	6	6	6
5. Письмо	2	2	2	2	-
6. Початкова арифметика	5	6	6	4	4
7. Ручна праця (в жіночих школах)	-	-	-	-	-
Разом в однокласній школі	24	26	26	-	-
8. Коротка церковна та вітчизняна історія	-	-	-	2	3
9. Географія з короткими відомостями про явища природи	-	-	-	3	3
10. Креслення і малювання	-	-	-	1	1
Разом у двокласній школі	-	-	-	28	28

мають свідоцтво на звання вчителя, становить 65% (на 33 особи більше, ніж у 1901/02 н.р., і на 76 осіб більше, ніж у 1900/01 н.р.). З метою підвищення рівня педагогічної підготовки вчителів у церковнопарафіяльних школах Херсонської єпархії проводилися короткотермінові курси. У 1903 р. такі курси відкрилися в м. Одесі [3, с. 56–57].

У 1905 р. Н.Волков розробив Положення про церковні школи православного відомства з правилами, роз'ясненнями і програмою для проведення іспитів на звання вчителя та вчительки церковнопарафіяльної школи. До нього увійшли загальні постанови, положення про початкові школи (школи грамоти, церковнопарафіяльні, недільні), учительські школи (двокласні, церковно-вчительські), роз'яснення про права і переваги церковних шкіл, права й обов'язки учнів та вчителів, керівництво церковнопарафіяльними школами і школами грамоти православної віри (Училищна рада при Св. Синоді, єпархіальні училищні ради та повітові відділення єпархіальних училищних рад), а також правила щодо проведення іспитів на звання вчителя і вчительки церковнопарафіяльної школи, програма цих іспитів та форма свідоцтва. Ця довідкова книга вміщувала необхідні відомості для вчителя церковнопарафіяльної школи, а в додатку було наведено покажчик деяких видань, що стосуються церковнопарафіяльних шкіл.

Незважаючи на те, що Св. Синод, Міністерство народної освіти, громадські діячі, священники докладали чимало зусиль для розвитку церковнопарафіяльних шкіл, грамотність у п'яти південно-західних губерніях у 1897 р. була нижчою за середню, а саме: в Чернігівській губернії – 18,4%, Київській – 18,1%, Волинській – 17,2%, Полтавській – 16,9%, Подільській – 15,5%. Подільська губернія за рівнем

розвитку грамотності наближалася до найбільш неосвічених губерній європейської частини Росії (Пензенська губернія – 14,7%, Псковська – 14,6%) [4, с. 279].

У різних народностей Росії за віросповіданням грамотними були: серед лютеран – 70,6%, іудеїв – 38,9%, католиків – 32,1%, православних – 19%, вірмено-григоріанів – 13,3%, магометанів – 7,2% тощо. Якщо грамотність у Росії була низькою, то обдарованість вважалася просто рідкістю. У день перепису, за статистичними даними, «один, який закінчив вищий навчальний заклад, припадав у нас на 905 душ населення. Курс середнього навчального закладу закінчило 1245 тисяч» [там само, с. 280].

Після революційних подій 1905 р. населення змінило своє ставлення до церковнопарафіяльних шкіл, їх відкриттю й діяльності чинився опір, не виділялися кошти на їх утримання. Тому селяни віддавали дітей до світських шкіл. Зазначимо, що 1906 р. став критичним у розвитку церковнопарафіяльних шкіл Російської імперії. Загальна кількість цих шкіл скоротилася, хоча однокласних і двокласних шкіл стало навіть більше (див. табл. 2) [27, с. 32].

Таблиця 2

Церковнопарафіяльні школи Російської імперії

Церковнопарафіяльні школи	Роки	
	1905 р.	1906 р.
Школи грамоти	16976	15603
Школи однокласні	24863	24990
Школи двокласні	615	640
Всього	42454	41233

Поразка революції 1905–1906 років спричинила нову хвилю розвитку церковнопарафіяльних шкіл, розширенню мережі яких сприяли і Св. Синод, і Міністерство народної освіти.

Однак шкільний перепис 1911 р. свідчить про занепад церковнопарафіяльних шкіл. Наведемо дані цього перепису для порівняння з 1905 р.: кількість шкіл МНО збільшилася на 11394, а відомства Св. Синоду зменшилася на 4774. Загальна сума коштів на церковнопарафіяльні школи в 1911 р. зменшилася з 16733406 крб до 15841324 крб. Школи відомства Св. Синоду стали вважатися школами, які не відповідали вимогам, що ставилися в той час до шкіл. Станом на 1 січня 1915 р. в Україні налічувалося 21104 початкові школи: 57,4% підпорядковувалися МНО, 42,1% – церковному відомству [22, с. 315].

Незважаючи на занепад церковнопарафіяльних шкіл, у деяких губерніях, наприклад у Волинській, протягом 1907–1914 років спостерігалася їх зростання. Так, у 1912 р. у Волинській губернії налічувалося 1429 церковнопарафіяльних шкіл [28, с. 24–29]. У цих школах навчалися не лише діти православних, а й католиків, лютеран та іудеїв.

З 1917 р. церковнопарафіяльні школи Волині почали працювати за новим навчальним планом (див. табл. 3) [13, с. 137].

Таблиця 3

Навчальний план церковнопарафіяльної школи 1917 р.

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень по класах			
	1	2	3	4
1. Закон Божий	2	2	2	2
2. Рідна мова і письмо	12	10	10	10
3. Російська мова	-	-	3	3
4. Арифметика	6	6	4	4
5. Пропедевтичний курс:				
а) географії;	-	-	3	3
б) історії України;	-	-	2	2
в) природознавства	-	-	2	2
6. Співи	2	2	2	-
Разом	22	20	28	26

Викладання предметів здійснювалося рідною мовою, на вивчення якої відводилося від 34 до 54% усього навчального навантаження, що вважалася прогресивним кроком у розвитку початкової освіти Волині [14, с. 137].

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити висновок, що дореволюційна початкова школа зробила багато, щоб задовольнити потреби народних мас в освіті, але через соціально-політичні умови не змогла повністю розв'язати проблеми початкової освіти. Отже, наприкінці 1917 р. початкова школа розв'язувала три основні педагогічні проблеми: щодо структури шкільної системи, оновлення загальноосвітнього курсу початкової школи та перебудови методики виховної і навчальної діяльності. 11 грудня 1917 р. було прийнято постанову «Про передачу справи виховання і освіти з духовного відомства у відання Народного комісаріату освіти». Всі підвідомчі церкві навчальні заклади перетворювалися на світські і переходили у відання Наркомосу. 20 січня 1918 р. був прийнятий декрет РНК «Про свободу совісті, церковні та релігійні товариства», що проголошував відокремлення церкви від держави і школи від церкви. Школа вперше за часи свого існування стала справді світською.

Література

1. Белков Х. Несколько слов о задачах и средствах воспитания в начальной школе /Х. Белков // Церковно-прих. шк. – 1889. – Сентябрь. – С. 70.
2. Бричок С.Б. Роль церковнопарафіяльних шкіл у розвитку освіти на Волині / С.Б. Бричок // Шлях освіти. – 2000. – №1. – С. 48–51.
3. Г. З. Из школьного мира // Церковно-прих. шк. – 1905. – Кн. 1. – С. 54–65.
4. Грамотность населения России // Церковно-прих. шк. – 1905. – Кн. 4. – С. 278–280.
5. Е.К. Сборники, словари и другие пособия к обучению церковно-славянскому языку в начальных училищах // Церковно-прих. шк. – 1887. – Кн. 3. – С. 15–30.
6. Из школьного мира // Церковно-прих. шк. – 1889. – Август. – С. 45–60.

7. *Из школьного мира* // Церковно-прих. шк. – 1889. – Сентябрь.
8. **Константинов Н.А.** История педагогики: учебник для студентов пед. ин-тов / Н.А. Константинов, Е.М. Медынский, М.Ф. Шабаева. – 5-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 1982. – 447 с.
9. **Константинов Н.А.** Очерки по истории начального образования в России / Н.А. Константинов, В.Я. Струминский. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1953. – 272 с.
10. *Корреспонденции* церковно-приходской школы // Церковно-прих. шк. – 1887. – Кн. 2. – С. 66–70.
11. **Малышевский И.** К вопросу о лучшем устройстве церковно-приходских школ / И.Малышевский // Тр. Киевс. духовной академии. – 1883. – №1. – 689 с.
12. **Митюрков Б.Н.** Церковно-приходские школы / Б.Н. Митюрков // Украинская советская энциклопедия. – К., 1985. – Т. 12. – С. 151.
13. *Навчальний* план початкової школи // ВОДА. – Ф. 3. – Оп.1. – Спр. 1736. – 169 л.
14. *Нариси* історії українського шкільництва. 1905–1933: Навч. посібник / О.В. Сухомлинська та ін.; за ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.
15. *Народное* образование в России с 60-х годов XIX века / Сост. Н.В. Чехов. – М.: Польза, 1912. – 224 с.
16. *Отчёт* обер-прокурора Св. Синода за 1857. – СПб., 1858. – С. 98.
17. *Педагогическая* энциклопедия. – М., 1966. – Т. 3. – 876 с.
18. *Педагогическое* обозрение // Церковно-прих. шк. – 1889. – Август, год третий. – С. 32–44.
19. *Положение* о церковных школах ведомства православного исповедования. – СПб., 1907. – 56 с.
20. **Прот.** Иоаннъ Наумович. Молодые годы // Церковно-прих. шк. – 1887. – Кн. 2. – С. 71–76.
21. **Пругавин А.С.** Законы и справочные сведения по начальному народному образованию / А.С. Пругавин. – 2-е изд., значит. доп. – СПб., 1904. – 1095 с.
22. *Розвиток* народної освіти і педагогічної думки на Україні [X – поч. XX ст.]: Нариси / Редкол.: М.Д. Ярмаченко [відп. ред.], Н.П. Калениченко [заст. відп. ред.], С.У. Гончаренко та ін. – К.: Рад. шк., 1991. – 384 с.
23. *Сборник* постановлений по Министерству народного просвещения. – Т. X. – СПб., 1906. – С. 453–479.
24. **Страхов Н.** Вступительные уроки в начальной народной школе / Н.Страхов // Церковно-прих. шк. – 1905. – Кн. 1. – С. 9.
25. **Тихомиров Д.И.** Сборник правил и программ для церковно-приходских школ и школ грамоты / Д.И. Тихомиров. – СПб., 1893. – 274 с.
26. **Фальборк Г.А.** Народное образование в России / Г.А. Фальборк, В.И. Чарнолуцкий. – СПб.: Изд. О.Поповой, 1900. – 264 с.
27. *Церковные* школы Российской империи к 1907 году: Статистические сведения, изданные училищным советом при Св. Синоде. – СПб., 1907. – 94 с.
28. *Церковные* школы Российской империи к 1915 году: Статистические сведения, изданные училищным советом при Св. Синоде. – Петроград, 1916. – 94 с.
29. *Число* воспитанников церковно-приходских школ Киевской епархии, подвергшихся в 1887 испытаніям на

получение льготных по воинской повинности свидетельств // Церковно-прих. шк. – 1887. – Кн. 2. – С. 3–6.

Анонсації

Людмила БОНДАР

Особливості диференційованого підходу до навчального процесу в закладах освіти духовного відомства (кінець XIX ст. – до 1917 р.)

У статті розглянуто типи початкових шкіл, які існували в кінці XIX – на початку XX ст., зміст їхніх навчальних планів та програм як засіб здійснення диференційованого підходу до навчального процесу. Зосереджено увагу на висвітленні історії розвитку церковнопарафіяльних шкіл та особливостей їх функціонування.

Ключові слова: початкова освіта, міністерські початкові школи, церковнопарафіяльні школи, школи грамоти, земські школи, навчальні плани, програми, диференційований підхід.

Людмила БОНДАРЬ

Особенности дифференцированного подхода к учебному процессу в образовательных заведениях духовного ведомства (конец XIX в. – до 1917 г.)

В статье рассматриваются типы начальных школ, которые существовали в конце XIX – начале XX в., содержание их учебных планов и программ как средство осуществления дифференцированного подхода к учебному процессу. Сосредоточено внимание на освещении истории развития церковноприходских школ и особенностей их функционирования.

Ключевые слова: начальное образование, министерские начальные школы, церковноприходские школы, школы грамоты, земские школы, учебные планы, программы, дифференцированный подход.

Ludmyla BONDAR

The features of differentiated approach to the educational process in educational institutions of the spiritual department (the end of the XIXth century – up to 1917)

The article examines the types of primary schools that existed at the end of the XIXth – the beginning of the XXth century, the content of their curricula and programs as a means of implementation of a differentiated approach to the educational process. The attention is concentrated to coverage of history of development of parish schools and features of their functioning.

Keywords: primary education, ministerial primary schools, parish schools, schools of literacy, zemstvo schools, curricula, programs, differentiated approach.